

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar  
Neveléstudományi Doktori Iskola  
Pedagógiatörténeti Doktori Program

Nemes-Németh Nóra

**Kontinuitás és diszkontinuitás egy iskolaváros társadalmi struktúrájában  
Különös tekintettel a tanári professzió konstruálására**

Tézisfüzet doktori (PhD) értekezéshez

Témavezető: Prof. Dr. Németh András

A bíráló bizottság tagjai:

Elnök: Prof. Dr. Horváth H. Attila  
Bírálók: Prof. Dr. Szabolcs Éva  
Ambrusné Prof. Dr. Kéri Katalin  
Titkára: Dr. Vincze Beatrix  
Tagok: Prof. Dr. Nagy Péter Tibor  
Dr. Sáska Géza  
Dr. habil. Mészáros György  
Póttag: Dr. Baska Gabriella

Budapest

2020

## **A doktori disszertáció tárgya, célkitűzései, a témaválasztás indoklása**

Egykori koronázó városunk, Székesfehérvár, az ország leggazdagabb történelmi múlttal rendelkező városainak egyike. Jelentőségét évszázadokon keresztül az uralkodó hatalomhoz fűződő viszonya határozta meg. A város nem csupán az ország vezetésében betöltött magas presztízsné, koronázó városi, illetve szabad királyi városi státusának viszonylatában, hanem a helytörténet oktatástörténeti vonatkozásában is méltó a kutatásra. A fennmaradt iratanyag viszonylagos gazdagsága miatt jól nyomon követhető és szemléltethető az iskolarendszer összetettsége, az iskolák szervezeti változásainak sokszínűsége, a város és iskoláinak viszonya, egymásra kifejtett hatása, tanárainak a társadalmi-kulturális élet formálásában betöltött központi szerepe.

Dolgozatomban Székesfehérvár mint iskolaváros művelődési viszonyainak és pedagógiai kultúrájának több szempontú vizsgálatára, a kultúraátadás intézményrendszerének, valamint a mögötte lévő személyi és intézményi kapcsolatrendszerének feltárására vállalkozom. Kiemelt helyen vizsgálom az egyéni viszonyrendszereket, mindenekelőtt a középiskolai tanárok működését, a város társadalmi-kulturális életének alakításában játszott szerepét.

1. Az értekezés első felében arra keresem a választ, hogy az ország politikai életében egykor fontos város valóban átlényegül-e iskolavárossá? E folyamat részeként vizsgálom a középfokú és középszintű iskolahálózat kiépülését és kiteljesedését, valamint a városi oktatáspolitikát. Nem az oktatáspolitikai teljes körű elemzésére vállalkozom, hanem a feldolgozott források ismeretében arra kívánok rávilágítani, hogy mennyiben cselekedett a város a törvények és rendeletek szabta kötelezettségeinek súlya alatt; döntéshozatalainál milyen mértékben vette figyelembe a helyi társadalom, a polgárok igényeit, kéréseit; valamint milyen magatartást tanúsított azon intézmények irányába, melyekkel szemben nem volt közvetlen fenntartási kötelezettsége.
2. Vizsgálódásomban nyomon követem, hogy miként mennek végbe a szakszerűsödés folyamatai a középfokú és középszintű iskolák tantestületében? Miként alakulnak ki a szaktanári képesítéssel rendelkező tanári karok? Megtaláljuk-e a tanárokat az országos pedagógiai egyesületek tagjai között, s részt vállaltak-e a regionális érdekvédelem megteremtésében? Tagjai voltak-e továbbá az ország tudományos életét szervező tudományos egyesületeknek? Törekedtek-e a bölcsészdoktorátus megszerzésére? Publikáltak-e pedagógiai szaklapokban, folytattak-e tankönyvírói munkásságot? S

mindezen folyamatokkal párhuzamosan milyen formában nyilvánult meg a pedagógusok szerepvállalása a helyi közéletben? Hogyan járulnak hozzá a tudás áthagyományozásához, a kultúraátadás formáihoz és a művelődéstranszferáló hatásokra vonatkozó modernizálódási tendenciákhoz?

3. Az iskolai társadalom tagjai közül nem csupán a tanárok, a diákok is mind egyénként, mind testületként bekapcsolódtak a város kulturális életébe. A kutatás során lokalizálok az egykori iskolai tereket. E fejezetek középpontjában annak a kérdésnek a megválaszolása áll, hogy a középiskolák diáksága hogyan használta a város tereit, ezáltal azok hogyan kaptak pedagógiai funkciót? A térhasználat nyomán kialakuló érintkezések során a tanulók mennyiben tudtak eleget tenni a városi polgárság írott és íratlan normáinak?
4. A kutatás homlokterébe vontam továbbá azt a kérdéskört, hogy a város polgárai is meghatározó szerepet tölthettek-e be az iskolák életében? A középiskolák mely funkciói, intézményei kerültek kölcsönhatásba térhasználat szempontjából a várossal? Az iskolák életében hogyan nyilvánult meg a modern polgárság mecénási szerepvállalása? Az adományok, egyszeri juttatások mennyiben enyhítették a tanulókra rótt anyagi terheket? Az önképzőkörök és ifjúsági egyesületek munkáját milyen típusú adományokkal segítették a felajánlók, ezek hozzájárultak-e a tanulók önműveléséhez, tanulmányaikban történő kiteljesedéséhez?
5. A fenti kérdések mellett vizsgálat tárgyát képezte a helyi sajtó pedagógiai vonatkozású tartalmának vizsgálata. Létezett-e a helyi lapoknak önálló tanügyi rovata? Mely témák domináltak a tanügyről folyó diskurzust? A város nyilvánosságát mely kérdések foglalkoztatták az iskolákhoz kapcsolódóan?

A dolgozat mindezek keretében kijelöli Székesfehérvár helyét a XIX. század évszázados múltja visszatekintő iskolavárosainak sorában. Székesfehérvár tanügyigazgatásban elfoglalt helye, iskoláival szemben tanúsított támogató hozzáállása mind a közoktatásban elfoglalt központi szerepét erősítették, hozzájárultak iskolavárosi arculatának formálásához, s biztos alapot nyújtottak az újabb iskolatípusok alapítása, valamint a létrejött tanintézetek differenciálódása, a meglévő iskolastruktúra fejlődése számára. A legrégebbre visszanyúló történelemmel a jezsuita, pálos, majd ciszterci rend fenntartásában működő főgimnázium bír a

városban. A XIX. században megszerveződtek az ipari, a kereskedelmi és a reálirányú oktatás, valamint a nőnevelés intézményei. Jelen voltak ezen kívül a zene, tánc, hangszer és idegen nyelv tanítására szakosodott magániskolák és tanfolyamok, valamint fejlett volt az iskolahálózat mögött meghúzódó kulturális infrastruktúra intézményrendszere.

## **A kutatás forrásai és módszerei**

Dolgozatomban a téma jellegéből adódóan a történettudomány és a neveléstörténet hagyományos, deduktív, analitikus jellegű kutatási módszerei kerültek előtérbe. A másodlagos források áttekintése, a vizsgált korszak társadalom- és helytörténeti irodalmának, oktatáspolitikájának, a helyi iskolahálózat kiépülésének vizsgálatát segítő szakirodalom tanulmányozása még inkább árnyalta a kutatás során feltett kérdéseket. Ezt követően az elsődleges források összegyűjtése és forráskritikai elemzése képezte a leghosszabb folyamatot. A leíró és az értelmező stratégia segítette az elsődleges források elemzését. (Szabolcs, 2001. 113-114.) A forráskutatás- és elemzés során kiemelt tekintettel voltam azok tartalmi hitelességére és egzaktságára. A korabeli, valamint a később keletkező másodlagos források segítették azok értelmezését, belső forráskritikájuk elvégzését. Ezt követően került sor a szintézisalkotásra, a történeti expozícióra. (Kéri, 2001. 74-85.)

A vizsgálódásba a kronologikus rendezési elv mellett igyekeztem a szinkronikus megközelítést is bevonni. Ezt szem előtt tartva a város iskolahálózatának reprezentálását, majd a helyi közoktatás fejlődését meghatározó gazdaság-, társadalom- és egyházpolitikai tényezők bemutatását követően olyan problémátörténeti csomópontokat vontam a kutatás homlokterébe, melyek rávilágítanak a város oktatáspolitikájára, valamint kijelölik Székesfehérvár helyét a korszak oktatási és kulturális központjainak sorában.

A dolgozat további fejezeteiben a kvantitatív kutatási módszerek is az értekezés homlokterébe kerültek. A tanárok kapcsolatrendszerének feltérképezése során, a regionális, kulturális és társadalmi életben betöltött szerepük feltárásakor az elemzés kiindulópontját a belőlük összeállított adattár jelentette. A levéltári kutatómunkát megelőzően kialakítottam azokat a kritériumokat, melyek alapján a vizsgált személyek bekerültek az adatbázisba. Ennek értelmében vizsgálat alá esett minden az iskola megalapítása (a gimnázium esetében a főgimnáziummá válás, 1851) és 1924 között az iskolában működő tanár. Az adatbázisba bekerültek a rendes, a helyettes, az óraadó szaktanárok, az egészségügyi tanító iskolaorvosok, a római és görög katolikus, protestáns és izraelita hittanárok, valamint a szaktanárok helyettesítését ellátó gyakorló tanárjelöltek. Az értesítőkből és az életút adatokból nyert

struktúrák elemzése segítségével valamennyi személy esetében előre kijelölt kritériumok alapján ugyanazokat az adatcsoportokat tártam fel. Vizsgálat alá vontam az országos tudományos és szakmai művelődési intézményekben, egyesületekben történő részvételüket, regionális, lokális egyesületi szerepvállalásukat, Székesfehérvár társadalmi, kulturális életének alakításában és a közigazgatásban felvállalt szerepkörüket, sajtómegjelenésüket, publikációs és irodalmi működésüket, az iskolák ifjúsági köreiben kifejtett patronáló tevékenységüket. S ugyan munkám alappilléret a tanárokból készített adattár képezte, hangsúlyozandó, hogy e módszer mégsem feleltethető meg a prozopográfia feltételrendszerének, hiszen nem a teljességre, hanem az általam meghatározott szempontokhoz tartozó adatok összegyűjtésére törekedtem.

A vizsgálat középpontjába az elemiknél magasabb szintet képviselő tanintézeteket és azok tanárpopulációját állítottam. A dolgozatban Mészáros István fogalomhasználatát követve törekedtem a következetességre. A jeles neveléstörténész középszintű elnevezéssel illeti a felsőfokú tanulmányokra előkészítő, általános képesítést adó iskolákat, a gimnáziumokat és a reáliskolákat. Középfokúnak nevezi azokat az iskolákat, melyek szintén az alapfokra épülnek, de nem teszik lehetővé a továbbtanulást felsőfokon. (Mészáros, 1995. 6-8.)

A kutatás a XIX. század második felét, valamint a századfordulót követő két évtizedet öleli fel. A kiinduló éveket a város meghatározó oktatástörténeti eseményei, nevezetesen a helyi középfokú és középszintű iskolahálózat kiteljesedésének kezdete jelöli ki, melybe jól illeszthető az évszázados hagyományokkal bíró gimnázium történetében megjelenő határkö, az intézet főgimnáziummá alakulása, 1851. A záró dátumot a dolgozat professziótörténeti vonatkozása és az iskolák intézménytörténeti változása adta. A tanárképzés központosításával az 1924: XXVII. törvénycikk közvetlenül befolyása alá vonta a tanári hivatás fejlődésének felügyeletét (Németh, 2012, 93.), így a kutatás során kiemelt helyen vizsgált tanári professzió konstruálódási folyamatában 1924 jelentős mérföldkönek bizonyul. Helytörténeti vonatkozásban az iskolák életében ugyancsak eddig az évtizedig zajlanak le azok a legjelentősebb változások, melyek az intézetek kezdeti fejlődésének ívét kirajzolják. Egyes események megértéséhez elkerülhetetlenek a megjelölt időhatárokat átlépő utalások, melyek csupán az összefüggések feltárását, magyarázatát segítő hivatkozások szintjén kerültek be a dolgozatba.

A kutatás számára értékes elsődleges forrásokat, az iskolák értesítőit és iratanyagát Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára, a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, valamint az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum őrzi. Az értesítők fellelésében Gráberné Bösze Klára és

Léces Károly: *A Magyar neveléstörténet forrásai. A magyarországi értesítők bibliográfiája 1850/51-1948/49.* kiadványsorozata, valamint a helyi levéltárakban fellelhető értesítő-bibliográfiák szolgáltak útmutatásul. Forrásértékűnek számított továbbá a korszak sajtója. A lapok fontos adalékokkal szolgáltak a város tanintézeteiről. Hasábjaikon egyaránt helyet kaptak a pedagógusok értekezései, ünnepélyes átadások, észrevételek. Nyomon követhető bennük, hogy mely tanügyi kérdések foglalkoztatták a város közönségét, és számos személyes hangvételű állásfoglalásnak is teret engedtek. A korabeli sajtóorgánumok közül mindenekelőtt a Székesfejérvár, a Székesfehérvár és Vidéke, valamint a Székesfehérvári Hírlap hasábjait és tanügyi rovatait tekintettem át.

## **A dolgozat szerkezete**

A kutatás tárgyát, célkitűzéseit, forrásait és módszereit, valamint a szakirodalom historiográfiai áttekintését a helyi közoktatás fejlődését meghatározó gazdaság- társadalom- és egyházpolitikai tényezőket feltáró fejezet követi. A disszertáció elején hagyományos intézménytörténeti alapú tárgyalási módszerrel szükségét éreztem továbbá egy tudományos értékű, összegző és rendszerező helytörténeti és iskolatörténeti összefoglalás elkészítésének. Ezek a rövid, szintézisteremtő igénnyel készített vázlatok a dolgozat szempontjából nélkülözhetetlenek bizonyultak az egyes összefüggések feltárása, valamint a város iskolapolitikájának elemzése tekintetében.

A vizsgálati problémafelvetés tartalmi megválaszolására hat fő fejezetben kerül sor. A negyedik fejezet a reáliskola főreáliskolává minősítésének, a leánygimnázium létrejöttének, az ipariskolai tanoncok helyzetének és oktatásuk intézményesítésének, valamint a gimnázium, a kereskedelmi iskola és a szatmári irgalmas nővérek intézetének működésével kapcsolatban felmerülő kihívások áttekintésével mutat rá a város iskolákkal szemben tanúsított magatartására.

Az ötödik fő fejezet a tanári professzió hazai kialakulásának és fejlődésének hatásait tekinti át a székesfehérvári középfokú tanintézetekre vonatkozóan, különös tekintettel a szakrendszerű oktatás kiépülésére, a tanárok szakmai és érdekképviselői, valamint országos tudományos egyesületekben való részvételére, a bölcsészdoktori cím megszerzésére irányuló ambícióikra, irodalmi munkásságukra, sajtómegjelenésükre. Az ezt követő fejezetek a regionális szerepvállalás jelentőségét, a pedagógusok, diákok és városi polgárok kapcsolatának formáit, érintkezésének mibenlétét tárgyalják. A székesfehérvári sajtó pedagógiai témájú vonatkozásainak bemutatása tovább árnyalja a tanügyről folyó diskurzus

helyi vonatkozásait. A dolgozat elemző része konklúzióval zárul. A zárófejezetek egy kitekintő fejezetet, a hivatkozott irodalmat, a köszönetnyilvánítást, valamint a függeléket tartalmazzák.

### **Főbb eredmények, konklúzió**

A dolgozat a korabeli primer források, tanügyi iratok felhasználásával az oktatás intézményes kereteinek, a középfokú és középszintű iskolák mennyiségi és minőségi változásainak elemzésével tárja fel Székesfehérvár oktatástörténetének a XIX. század második felét átfogó, valamint a századfordulót követő időszakát. A város példáján keresztül mutatja be a közoktatásügy fejlődésének történeti vonulatát oly módon, hogy az egész országra vonatkozó állami és egyházi tendenciák mellett tükröződjön vissza a regionális értékek sajátossága.

Székesfehérvár a dualizmus korának egyik jelentős iskolavárosának tekinthető, ahol az oktatásnak évszázadokra visszatekintő hagyományai vannak. A dualizmus időszakában kiépült a város iskolahálózata, a már évszázados hagyományokkal bíró ciszterci gimnázium mellett a városban a középfokú és középszintű oktatás új szinterei jelentek meg. A város a környék kulturális és iskoláztatási központjává fejlődött, vonzáskörzetének iskoláztatási igényeit maradéktalanul lefedte.

A város iskolavárosi arculatának kialakulásánál meghatározó szerep jutott a városi oktatáspolitikának, mely alapvetően meghatározta az iskolahálózat kiépítését, annak finanszírozását, a városi előljárók és az iskolák kapcsolatának minőségét, együttműködését. Kérdés, hogy Székesfehérvár hosszú távon tervezett-e, tudatosan irányította az iskolahálózat kiépítését, vagy jellemzően a törvények és rendeletek szabta kötelességeinek tett eleget? A század első felében középszintű és középfokú iskoláról nem kellett a városnak gondoskodnia, hiszen a gimnázium a szerzetesrend fenntartásában működött. Ez irányú feladatot első ízben a polgári korszakban vállalt magára a város. Az iskolák működését a fenntartói támogatás, állami segélyek és a tandíj biztosították. A legmagasabb teher a fenntartóra, ezáltal a városi költségvetésre hárult, ebből kellett kigazdálkodni a tanárok fizetését, az iskolaépületek karbantartását, esetleges bővítését.

Az iskolaalapítások tekintetében a város támogató attitűdjét, a társadalom és a lakosság igényeinek figyelemmel kísérését az anyagi természetű kihívások erősen befolyásolták. Az intézetek többsége törvényi utasításra jött létre. Az iskolaalapításhoz vagy iskolaépítéshez szükséges anyagi feltételeket a város nem tudta hosszú távon biztosítani, szinte valamennyi

iskolatípus esetében az állam szerepvállalását kérte. Az iskolavárossá válás folyamatában a város mellett a mindenkori Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium legalább ugyanakkora szerepet játszott. Az anyagi terhek miatt az iskolák államsegéllyel tudtak működni, a reáliskola idővel állami tulajdonba is került. A város a fenntartással járó anyagi terhek minimalizálására törekedett, miközben élvezetében maradt az építkezések, valamint a kulturális élet fellendüléséből származó társadalmi-gazdasági előnyöknek. Mindezt figyelembe véve csak igen korlátozott mértékben beszélhetünk hosszú távon megtervezett, tudatos iskolapolitikáról.

A finanszírozási nehézségektől eltekintve az iskolahálózat magas fokú kiépülése és dinamikus fejlődése a városfejlődés hosszú távú és hatékony mozgatórugójaként szolgált. A fejlődés mértékét mutatja az iskolai oktatást szolgáló épületállomány bővülése, valamint a tanárok és a tanulók a város kulturális arculatának formálására gyakorolt hatása egyaránt. Az újonnan felhúzott, tekintélyt parancsoló városképi jelentőségű épületek meghatározták a belvárosi utcaképet, az építkezések jelentősen befolyásolták az urbanizációs fejlődést.

Az urbanizációs beruházások mellett a városfejlődést meghatározta, a város szellemi színvonalát erősítette az intézmények tanárainak sokrétű tevékenysége. Az itt tanító középiskolai tanárok a város kulturális és társadalmi életében meghatározó szerepet tölthettek be. A középiskolai tanárság közvetlen környezetének befolyásos, közvélemény-formáló értelmiségi csoportjává vált, melynek természetes velejárója volt a rendezvényeken való részvétel és szereplés, beszédek, szavalatok, előadások tartása.

A város kulturális és társadalmi életében kifejtett tevékenységükkel párhuzamosan a székesfehérvári középiskolai tanárság tevékenyen részt vett a modern pedagógustársadalom, a magyar pedagógusszakma kibontakozásának folyamatában. A kvalifikációval legitimált tanári működés keretei igen lassan mentek végbe, a képezés nélküliek alkalmazása, a nem szakszerű helyettesítés sokáig elterjedt volt. A tanárképzés ügyének rendezése a rendes tanárok számának fokozatos emelkedését eredményezte, a szakrendszerű tanítás folyamatos kiszélesedését láthatjuk.

A tanári munka professzionalizálódásának egyik pillérét jelentette az érdekérvényesítés, a külvilág irányába mutató egységes fellépés. A székesfehérvári tanárokat rendre megtaláljuk az országos pedagógiai egyesületek tagjai között, s tevékenyen részt vállaltak a regionális érdekvédelem megszervezésében, irányításában. Aktív tagjai voltak az ország tudományos életét szervező tudományos egyesületeknek, ami egyúttal kiváló lehetőséget biztosított tárgyi-szakmai ismereteik bővítésére és aktualizálására. Tudományos munka iránti eltökéltsége



sokakat még tovább vezetett, a tudományos magaslatokig emelkedő professzió meghatározó elemét jelentő bölcsészdoktorátus megszerzésére ösztökélt.

Rendszeresen publikáltak a szakmai élet, az egymás közötti kommunikáció hivatalos fórumaként szolgáló pedagógiai szaklapokban, melyek megjelenése szerves részét képezte a professzionalizációs folyamatnak. A fellendülő tudományos élet kommunikációs csatornájaként egyre inkább felértékelődő szaklapokban, az egy-egy tudományterület képviselő szakmai egyesületek hivatalos orgánumaiban megjelenő publikációik bizonyosságot adnak arról, hogy a különböző tudományágak szakemberi külső szakértőként tekintettek rájuk. A nagyközönséggel teremtett kapcsolatot a közművelődési és hírlapirodalom, melynek közvélemény formálásra gyakorolt szerepe mindinkább felértékelődött. Tankönyvírói munkásságuk, a cisztercita tanárok lektori tevékenysége az egyre színvonalasabb tankönyvek megjelenéséhez járult hozzá.

A középiskolai tanárok rétege a helyi társadalomba és a város kulturális életébe is sokrétűen beágyazódott. Mind tudományos és egyéb népszerűsítő előadásaik, mind az egyesületi életben vállalt tagságuk hatással volt a közösségformálás, közösségi identitás fenntartására. A polgári fejlődés korszakát meghatározó egyesületi élet kibontakozása, a tanárok oktató-nevelő munkát meghaladó ambiciózus hozzáállása az ifjúságra is erőteljes hatást gyakorolt. A sorra alakuló önképzőkörök, diák- és segélyegyletek a tananyagon túli ismeretátadás mellett az ifjúság „társadalmi” nevelésének meghatározó színterét jelentették. A tanárok az iskolák berkeiben az oktató-nevelő munka mellett életre hívott ifjúsági egyesületek és a bennük folyó szellemi munka felkarolásával olyan generációk és tehetséges ifjak felneveléséről gondoskodtak, akik később a város tudományos, gazdasági, politikai életét irányították.

Az iskola diákjai azonban nem csupán tanulmányaik befejeztével jelentek meg a város életében, jelenlétük már azt megelőzően is szerves részét képezte a város mindennapjainak. Nem csupán a társadalmi életben voltak jelen, tárhasználatuk is részét képezte a településnek. Az iskolák tantestülete figyelmet fordított arra, hogy növendékeik vallásuk szabta kötelességeiknek eleget tegyenek, ezáltal a templomok látogatása a diákok életének szerves részét képezte. A kapcsolat további színterét jelentette többek között a városi ünnepélyeken való aktív részvétel, a diákok magánházaknál történő elszállásolása, a tornászati és tanulmányi kirándulások, a városi és az ide érkező kiállítások, tárlatok megtekintése. Ugyanakkor a tanítási időn kívül a szabadidő eltöltésének, a nem iskolai szervezésű programoknak sokszor természetes velejárói voltak a diákcsínyek, a fesztelenebb magatartás. A tanulók rendbontó viselkedése állandó témát szolgáltatott a polgárok körében, s komoly

feladat elé állította tanáraikat, akiknek kevés eszköz állt a rendelkezésére, hogy a tanulókra hatást gyakoroljanak.

Nem csupán a diákok jelenléte formálta a város mindennapjait, a városi polgárok is megjelentek az iskolák életében. A város kulturális életében meghatározó színteret jelentett a gimnázium díszterme, mely a vallásos ünnepélyek mellett a hazafias megemlékezéseknek, tudományos és ismeretterjesztő felolvasásoknak, zenei, színi és ifjúsági előadásoknak is helyet adott. A nyilvánosságuk szánt ünnepélyek, mint a tornaversenyek, a reáliskola és ipariskola rajzkiállításai, a jubileumi ünnepségek mind ráirányították a figyelmet az iskola életére, munkásságára. Meghívták ezen kívül a város polgárait és előjáróit az iskolai ünnepélyekre és a gimnáziumi vizsgákra egyaránt. A városi polgárok és az iskolák között közvetlen kapcsolatot teremtett ezen felül a társadalmi mecenatúra jelenségének erősödése. A modern polgárság, a kereskedők, pénzintézetek mecénási szerepvállalása számtalan diák tanulmányi előmenetelének jelentett biztos anyagi alapot, valamint az iskolai tantermek, szertárak, könyvtárak gyarapodásának üteme is nagyban függött a jótévedők adományaitól.

A tanügyi kérdések fontosságát jelzi, hogy három székesfehérvári lapnak is önálló tanügyi rovata volt. A helyi sajtóban megjelent kérdésekről nyújtott átfogó tematikai áttekintés rámutat arra, hogy mely témák dominálták leginkább a tanügyről folyó diskurzust, érzékeltetik a legintenzívebb érdeklődést kiváltó témákat, problémákat, javaslatokat, vitákat. Közvetlenül reprezentálják ezen felül a korszak pedagógiai gondolkodását, hiszen jó részük a helyi tanítók és tanárok fogalmazványa.

A lefektetett biztos szellemi alapoknak köszönhetően sok iskola vagy annak utóda a mai napig működik. Székesfehérvár a század második felében a térség jelentős oktatási és kulturális központjává fejlődött. A város önképe elsősorban a kulturális értékek felvirágoztatása köré épült, ily módon iskolavárosként konceptualizálódott. Az ehhez vezető folyamat kulcsszereplői voltak a város pedagógusai, akik a műveltségi elit meghatározó csoportjaként kötelességüknek érezték a helyi szintű szerepvállalást, az oktató-nevelő munkát meghaladva felelősséget vállaltak a regionális érdekvédelem, egyesületi és társasági élet alakításában, a kultúra javainak közvetítésében. Munkásságuk és a város polgárainak támogató attitűdje biztos alapot teremtettek annak, hogy Székesfehérváron ma is az oktatás évszázadokra visszatekintő hagyományait kutathassuk.

## Válogatás a doktori értekezésben felhasznált irodalomból

- Csurgai Horváth József (2002): Székesfehérvár városképi alakulása a dualizmus korában. In: Tóth G. Péter (szerk.): *Struktúra és városkép*. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém. 279-301.
- Demeter Zsófia és Gelencsér Ferenc (1990): *Székesfehérvár anno... Pillanatképek egy város életéből*. Fejér megyei Múzeumegyesület, Székesfehérvár.
- Dortmuth Árpád (1936): Székesfehérvár kulturális élete a 19. században. In: Marosi Arnold és Dortmuth Árpád (szerk.): *Székesfehérvári Szemle. VI.* Debreczeni István könyvnyomdája, Székesfehérvár. 13-27.
- Garai Imre (2014b): A tudós tanár szerepének megformálódása a magyar oktatásügyben. In: Károly Krisztina és Perjés István (szerk.): *Tanulmányok a tudós tanárképzés műhelyeiből*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 297-308.
- Kelemen Elemér (2004b): Pedagógusszervezetek- és mozgalmak Magyarországon a 19. században. *Iskolakultúra*, **14.** 6-7. sz. 146-155.
- Kelemen Elemér (2003): A magyar pedagógustársadalom és a pedagógusképzés története a dualizmus korabeli Magyarországon. *Iskolakultúra*, **13.** 3. sz. 15-16.
- Kéri Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Kéri Katalin (2018): *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*. Kronosz Kiadó, Pécs.
- Ladányi Andor (2008): *A középiskolai tanárképzés története*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Mészáros István, Németh András és Pukánszky Béla (2005, szerk.): *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Mann Miklós (2004): Középiskolai tanárok és képzésük a 19. század második felében. *Iskolakultúra*, **14.** 6-7. sz.
- Mészáros István (1995): *Magyar iskolatípusok 996-1990*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- Murányi Lajos (1993): *A reformkori Fejér vármegye olvasáskultúrája. A székesfehérvári kaszinók és a Fejér Megyei Olvasótársaság (1838 - 1849)*. A Fejér Megyei Levéltár Közleményei **16**, Székesfehérvár.
- Müller Ildikó (2000): Az alap- és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus időszakában. *Sic itur ad Astra*, **12.** 3. sz. 131-204.
- Nagy Péter Tibor (2011): A professzionalizációs folyamatok történetének kutatása a 2000-es években. *Iskolakultúra*, **21.** 1. sz. 3-8.

- Németh András (2000a): A katolikus tanárképzés történetéből. *Vigilia*, **65**. 5. sz. 328-337.
- Németh András (2002): *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete. Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, egyetemi tudománnyá válás, középiskolai tanárképzés*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Németh András (2009): A magyar középiskolai tanárképzés és szakmai professzió kialakulása a 18-20. században. *Educatio*, **18**. 3. sz. 279-290.
- Németh András (2012): *Magyar pedagógusképzés és pedagógus szakmai tudásformák I. 1775-1945*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Németh András (2014): A pedagógus professzió történeti kutatásának főbb irányai és elméleti koncepciói. In: Andl Helga és Molnár-Kovács Zsófia (szerk.): *Iskola a társadalmi térben és időben*. Pécsi Tudományegyetem, "Oktatás és Társadalom" Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. 21-44.
- P. Miklós Tamás (2005): A magyar gyermek- és ifjúsági szervezetek a dualizmus kori Magyarországon. (1867-1918). *Neveléstörténet*, **2**. 1-2. sz. 23-48.
- Pukánszky Béla (2006): *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Rébay Magdolna (2009): *Leány-középiskolák Magyarországon és a német nyelvű országokban. A jogi szabályozás az 1870-es évektől 1945-ig*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Sanda István Dániel (2002): A pedagógiai tér minőségi dimenziói: Értelmezési lehetőségek – elmélet és gyakorlat. *Képzés és gyakorlat*, **10**. 1-2. sz. 144-158.
- Surányi István (2004): Az alapfokú oktatás Székesfehérváron a dualizmus korában. (1867-1920). *Neveléstörténet*, **1**. 2. sz. 70-99.
- Szabolcs Éva és Mann Miklós (1997): *Közoktatási törvényeink és a pedagógiai sajtó 1867–1944*. ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék, Budapest.
- Szabolcs Éva (2001): Deduktív (analitikus) jellegű kutatások. In: Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki könyvkiadó, Budapest. 106-121.
- Szabolcs Éva (2002): Iskolai értesítők neveléstörténeti forrásértéke. A Budapesti II. kerületi Állami Reáliskola 1855-1914. In: Szabolcs Éva és Mann Miklós (szerk.): *Magyar neveléstörténeti tanulmányok II*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 29-40.
- Szabó Ottóné Oláh Klára (1983): *A szakmunkásképzés 100 éve Székesfehérváron. 1883-1983*. Székesfehérvár.
- Zibolen Endre (1984b): Az Entwurf kiterjesztése Magyarországra. *Magyar Pedagógia*, **92**. 4. sz. 423-441.

Zibolen Endre (1990): Az Organisationsentwurf és a nyolcosztályos magyar gimnázium. In: Horánszky Nándor (szerk.): *Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezeti terve. Organisationsentwurf.* Országos Pedagógiai Intézet, Budapest. 9–25.

### **Levéltári források**

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. Városi Iparos Tanonciskola értesítői. 1883-1916.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári kereskedelmi középiskola évkönyvei. 1977-1934.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári polgári leányiskola évkönyvei. 1883-1924.

MNL FML XV. 26. Iskolai értesítők gyűjteménye. A székesfehérvári reáliskola évkönyvei. 1955-1924.

VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumának iratai. 51. kötet. 1878-1948.

VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai. 52. kötet. 1868-1948.

VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. A Székesfehérvári Szent Margit Leánygimnáziumának iratai. 53. kötet. 1910-1948.

VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Középfokú Tanintézetek iratai. Székesfehérvár thj. Város Felsőbb Leányiskolájának iratai. 55. kötet. 1910-1920.

VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Gazdasági, tanonc- és szakiskolák iratai. A Kereskedő Tanonciskola iratai. 602. kötet. 1899-1948.

VLKI VIII. Intézetek, intézmények. Gazdasági, tanonc- és szakiskolák iratai. Az Alsó fokú Iparostanonc Iskola iratai. 603. kötet. 1888-1948.

VLKI XV. Iskolai értesítők, évkönyvek, gyűjtemények. Ciszterci-rend Szent István Gimnáziumának évkönyvei. 23. kötet. 1852-1924.

## **Előadások és publikációk a témakörben**

### **Konferenciaelőadások**

Nemes-Németh, Nóra: *A felsőfokú képzés megteremtésének kezdetei Székesfehérváron*. IX. Trefort Ágoston Szakképzés- és Felsőoktatás-pedagógiai Konferencia. Budapest, 2019. november. 15.

Nemes-Németh, Nóra: *Pedagógiai tartalom a dualizmus kori Fejér hírlapirodalmában*. XIX. Országos Neveléstudományi Konferencia. Pécs, 2019. november 7-9.

Nemes-Németh, Nóra: *A mecenatúra jelentősége egy 19. századi ciszterci gimnázium életében*. VI. Keresztény Neveléstudományi Konferencia. Vác, 2018. április 27.

Nemes-Németh, Nóra: *Székesfehérvár iskolapolitikája a 19. században. „A tudomány ekként rajzolja világát.” Irodalom, nevelés és történelem metszetei*. Doktorandusz konferencia. Eger, 2017. szeptember 28-29.

Nemes-Németh, Nóra: *A dualizmus kori Székesfehérvár középfokú tanintézetek tanárpopulációja a professziós folyamatok tükrében*. V. Keresztény Neveléstudományi Konferencia. Vác, 2017. április 27.

Nemes-Németh, Nóra: *A város mint iskolai tér a dualizmus kori Székesfehérváron*. XVII. Országos Neveléstudományi Konferencia. Nyíregyháza, 2017. november 9-11.

Nemes-Németh, Nóra: *Az Árpád-házi Boldog Margit Leánygimnázium szerepe Székesfehérvár szabad királyi város társadalmi-kulturális életében*. III. Keresztény Neveléstudományi Konferencia. Vác, 2015. április 24.

## Jelentősebb tanulmányok

Nemes-Németh, Nóra (2019): Székesfehérvár iskolapolitikája a 19. században. In: Fodor, József Péter; Mizera, Tamás; Szabó, P. Katalin (szerk.): *"A tudomány ekként rajzolja világát" : Irodalom, történelem és nevelés metszetei I.* Budapest-Eger, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály, Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, Eszterházy Károly Egyetem Doktorandusz Önkormányzata. 178-191.

Nemes-Németh, Nóra (2018): A mecenatúra jelentősége egy 19. századi ciszterci gimnázium életében. In: Fehér, Ágota; Mészáros, László (szerk.): „... *in quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi*” *A nevelési értékek és a tudás szerepe a keresztény pedagógiában.* Vác, Apor Vilmos Katolikus Főiskola. 177-185.

Nemes-Németh, Nóra (2018): Székesfehérvár's School Policy in the 19th Century. *Practice and theory in systems of education.* **13.** 1. sz. 32-38.

Nemes-Németh, Nóra (2017): A dualizmus kori Székesfehérvár középfokú tanintézetek tanárpopulációja a professziós folyamatok tükrében. In: Fehér, Ágota; Mészáros, László (szerk.): *"...et vocavit vocatione sua sancta" : A pedagógiai hivatás a keresztény nevelésben.* Vác, Apor Vilmos Katolikus Főiskola. 204-214.

Nemes-Németh, Nóra (2015): Az Árpád-házi Boldog Margit Leánygimnázium szerepe Székesfehérvár szabad királyi város társadalmi-kulturális életében. In: Fehér, Ágota; Fülöpné, Erdő Mária; Mészáros, László (szerk.): *Per Artes ad Jesum" : A keresztény nevelés és a művészetek értékkeremtése.* Vác, Apor Vilmos Katolikus Főiskola. 157-171.